

Szófejtések

196. Magyar *fürdik* '(sich)baden'

1. A m. *fürdik* (*füröd-, fürd-*) 'baden, sich baden', *fürösz*' (tr.) baden' szóra vonatkozó R és N adatok: 1256: Prima meta incipit a *feredeuzyg* frn. (Oklsz.); 1350 k.: *furifcte* (KT); 1474: *ketheleneit rea hoğ meg fereggiek* (BirkK 3); 1530—32: *megh firöztene* (TihK 18); N *feredik, feredik, firdenyi, förödik* (MTSz.). A *-d* visszaható-gyakorító, az *-sz* műveltető képző. A kikövetkeztethető *fir-* ~ *fër-* ~ *für-* alapszót a TESz. (uo. további irodalom) a *ferde* 'schief, schräg, quer', *fertő* 'Suhle, Pfuhl, Sumpf', *fetreng* 'sich (herum)wälzen, suhlen', *férgeteg* 'Sturm, Sturmwind, Unwetter', *fürge* 'flink, frisch, rege' szavak *fër-* ~ *fer-* ~ *für-* tövével hozza összefüggésbe. A *ferde* stb. alakok a *fordít* 'kehren, wenden, drehen' magas hangrendű változatai. E magyarázat szerint a *fürdik* eredeti jelentése 'forgolódik; sich herumdrehen, sich (herum)wälzen' lehetett. A '(sich) baden' jelentés a 'vízben forgolódik; sich im Wasser (herum)wälzen' alapján alakulhatott ki.

2. A *fürdik* igének van azonban egy másik szóba jöhető egyeztetése is. Hangtani s főleg jelentéstani szempontból ugyanis a magyar szó kifogástalanebbül illik a következő etimológiai családba:¹ v o g. (WV 33) TJ *päwl-*, AK P *päyl-*, Szo. *pawl-* 'sich baden' | o s z t j. (KT 678) V *pöyal-* 'im See schwimmen, baden (die Ostjaken haben keine Badestuben)', DN *peçat-* 'schwimmen, baden', O *pewəl-* 'im See baden, schwimmen, in der Badestube baden' | z ü r j. (WUo.) Sz. *pilsi-*, V P *pivsi-*, (GEN.) KP *pu-lsi-* 'sich baden (in der Dampfbadestube)' | v o t j. (MUNK.) Sz. *pilask-*, K *pilatck-*, *plack-* 'sich baden, sich waschen', (WICHM.: FUF 15: 11) J *pilaski-*, *pivaski-* 'sich baden (z. B. im Fluß)', Sz. *pilat-*, K *pilat-*, *plat-* '(tr.) baden, waschen, schwemmen (z. B. ein Pferd), begießen' (e rokon nyelvi szók etimológiai összetartozására vonatkozóan l. MUSz. 549; SETÄLÄ: NyK 26: 416 jegyz., FUF 12: 73, JSFOu. 30/5: 70; Beitr. 65; DONNER: MSFOu. 49: 167; UOTILA, SyrjChr. 136; LEHTI-SALO: Vir. 1959: 218; LYTKIN, VokPerm. 146; ESzK). — A votj. *-šk-*, *-at-*, zürj. *-ši-* igeképzők.

A magyarban szórványos *l > r változással számolhatunk, ugyanúgy mint a következő szavakban is: m. *három* 'drei' ~ vog. *xirom* ~ finn *kolme*; m. *világ* 'Licht; Welt' ~ *virág* 'Blume, Blüte' (BENKÓ: NytudÉrt. 38: 20; TESz.); m. *csalít* ~ R *csarít* 'Gebüsch, Gesträuch'; *halánték* ~ R *haránték* 'Schläfe'. Vö. még észl *ära* (N *äla, ala*) (tiltó ige) ~ finn *älä*.

¹ A két magyarázat közül kétségtelenül a finnugor származtatás a valószínűbb, hiszen a magyarral egybevetett rokon nyelvi szavak jelentése egyértelműen 'fürdik; (sich) baden'. A belső eredet esetén viszont a 'fürdik' jelentést másodlagosnak kell tekintenünk.

A zürj. KP adat *uu* hangja a zürj.—*votj.* *i* alapján várható *o* helyett szabálytalan.

A finnugor alapalak **pilkä-* (**pülkä-*), az eredeti jelentés pedig '(sich) baden' lehetett.

A finn *poltta-* 'brennen', mord. E *pulta-* ua. igéket az ESzK ?-l el a permi szavakkal vetette egybe. Az említett szavak a finn *pala-* 'brennen' stb. családjába tartoznak (l. SKES), s így sem szóközépi *l*-jük, sem pedig eltérő jelentésük miatt nem vonhatók ide.

A többek által az obi-ugor és permi szavakhoz kapcsolt *szam. kam. po-* 'sich baden, schwimmen' (SETÄLÄ: FUFU 12: 73, JSFOu. 30/5: 70; Beitr. 65 ?-l el; DONNER: MSFOu. 49: 167; UOTILA, SyrjChr. 136 ?-l el; LEHTISALO: Vir. 1959: 218 ?-l el) feltehető szóbelseji **t* hangja miatt (vö. jur. O *pader-* 'tauchen, (sich) baden') nem tartozhat ide.

197. Osztják *pək-* 'ertragen'

O s z t j. (KT 681) Trj. *pək-* 'ertragen, vertragen (z. B. Kälte, Branntwein, Schimpfen, Schmerzen); aushalten, vermögen (etw. zu tun)', DN *pək-* 'dulden, ertragen; geduldig, besonnen sein, warten', Kaz. *pāk-* 1. 'ertragen, vertragen (z. B. Kälte); vermögen, können (physisch od. finanziell); an sich halten, warten', 2. 'auskommen, sich einigermaßen durchschlagen', O *puk-* = Kaz. 1. — Ez az osztják ige a zürj. (WUO.) Sz. V I P Ud. *pik-* 'stützen, unterstützen, mit Stütze(n) versehen; drücken, drängen' átvétele. A mássalhangzók teljesen azonosak (zürj. *p-k* → osztj. *p-k*). A zürj. *i* hangnak ősosztj. **ə*-vel való helyettesítése is szabályos (l. TOIVONEN: FUF 32: 138), az O u a *p* utáni helyzettel függ össze (l. STEINITZ, OstjVok. 89—90; TOIVONEN: i. h.).

Az osztják és a zürjén szó a jelentés szempontjából — látszólag — távol áll egymástól. Bizonyos szókapcsolatokban azonban a zürjén szónak is van 'ertragen usw.' jelentése: (FOKOS-FUCHS) V *čig pik-* 'Hunger leiden', V *nužatuža pik-* 'arm sein, Not leiden', Ud. *nužda pik-* 'Not leiden, ertragen' (*pik*-alatt); (SziSziK) Pecs. *šog pik-* 'ropebat, repnet' rope'. Az osztj. *pək-* 'ertragen, vertragen' jelentése valószínűleg az ilyenféle zürjén szókapcsolatokból származik.

Az osztj. (KT 682) C Kr. *pəkät-*, 'ab-, zurückhalten (C Kr.), (pass.) sich halten, sich enthalten (C Kr.)' talán a zürj. (WIED.) *piked-* 'stützen, unterstützen' átvétele; az *-ät-* zürjén eredetű igeképző (vö. GANSCHOW, Die Verbalbildung im Ostjakischen. Wiesbaden 1965. 102). Persze az sem lehetetlen, hogy az osztj. *pəkät-* belső képzés egyéb *-ed-* képzős zürjén jövevény igék mintájára. Elyben az osztj. (KT 682) Kr. *pəkäs-*, *-äs-* 'ab-, zurückhalten; (pass.) sich fernhalten' is származhat egy zürj. **pikäs-* alakból, ilyen származék azonban a szótárakban nem található. Sokkal valószínűbb tehát, hogy az osztj. *pəkäs-* *-äs-* belső képzés más *-äs-*, *-äs-* (< zürj. *-as-*) képzős igék analógiájára (az osztj. *-äs-*, *-äs-* képzőre vonatkozóan l. GANSCHOW: i. m. 105—106).

Az AHLQVIST szójegyzékéből ismeretes v o g. É *pak-* 'leiden' vagy közvetlen zürjén jövevényszó, vagy pedig osztjából való (vö. Kaz. *pāk-*) kölcsönzés. A vogul és az osztják szót először PAASONEN (PD 1733) vetette össze egymással.

198. Osztják *peyrim uj* 'Keller, Grube'

Az osztj. (KT 680) V *peyrim uj* 'in die Erde gegrabener Keller, Grube', (*uj* 'Raum unter etwas') *peyrim* előtagjának jelentése és hangalakja az or. *nozpeb* 'verem, pince; Grube, Keller' szóra emlékeztet, de mégsem származhat abból, mivel az orosz hangsúlyos *o*-nak nem felelhet meg *e* és az or. *õ* (fonetikailag *p*) hangnak nem felelhet meg *m* az osztjákban. A zürj. (WUo.) V Pecs. *pegreb*, Ud. *pegreb*, Lu. *pogreb* 'Keller' (<or.) szóból való eredeztetés esetén az osztjákban **peyrip* alakot várnánk (átadó formául tökéletesen ideillő **pegrem* nincs a zürjében!). A szóvégi osztj. -*m* talán a zürj. (WUo.) I *pagrem* 'Keller' (<? or.) hatásával magyarázható.² Ebben az esetben két zürjén szó — *pegreb* és *pagrem* — keveredett az átvevő osztják nyelvben. (Erre a szókölcsönzési típusra vonatkozóan l. RÉDEI: NyK 79: 209, a 167. sz. etimológia.) A szóvégi osztj. -*m* persze lehet belső fejlődés (disszimiláció) eredménye is: **peyrip* > *peyrim*. Az ily módon feltehető osztj. **peyrip* a zürj. *pegreb* alakból könnyen megmagyarázható. A zürj. *p-gr-* → *p-yr-*, ill. a zürj. *e-ε(e)* → osztj. *e-i* hanghelyettesítés teljesen szabályszerű (vö. TORVONEN: FUF 32: 11, 106 kk., 121, 134, 142).

199. Osztják *weš* 'Gesicht'

Az itt következő szavak etimológiailag összetartoznak egymással: osztj. (KT 228) Trj. *wánč* 'Gesicht', DN *wenč* 'Stirn', Kaz. *weš* (*wenš-*) 'Gesicht', O *wes* 'Gesicht; Scham, Schamgefühl' | s z a m. s z e l k. (CASTR.—LEHT.: MSFOu. 122: 26) Ta. Kar. *wuend*, Ke. *wandv*, *wandv*, -ə, NP *wandi*, *wendi*, N *wand* 'Gesicht, Antlitz; das Vordere', (ERD.) Ta. *wenti* 'Gesicht, Antlitz, Backe, Wange', (DONN., mscr.) Ty. *wand* 'kasvot; Gesicht'.

A jelentéstani egyezés nyilvánvaló, az eredeti jelentés 'arc; Gesicht' lehetett. — Az uráli alapnyelvre szóközépi *-*nč-* tehető fel. Az osztják interdiaktális megfelelések (-*nč*, -*š* ~ -*nš*, -*s*) szabályosak. A szelkupban az -*nt-*, -*nd-* mellett bizonyos nyelvjáráásokban -*nž-*t várnánk, ilyen azonban a rendelkezésünkre álló forrásokban nincs. Lehetséges, hogy az *nt*, *nd* tulajdonképpen a kakuminális *nč* fonetikai realizációja (*nč*). (A *č* ~ *t* megfelelésről l. KATZ, Generative Phonologie und phonologische Sprachbünde des Ostjakischen und Samojedischen. München 1975. 110.) A feltehető első szótagi **e-*-nek a szelkupban *e*, *a* folytatója is lehet.

Az uráli alapalak **wenčs* lehetett. — A szelkup szónak az osztj. V *wänem* 'Gesicht' szóval való régebbi egybevetése (CASTRÉN, Versuch 101; PATKANOV 192) nem fogadható el, mivel a szelk. *nt*, *nd* hangkapcsolatnak nem felelhet meg osztj. *n*.

200. Zürjén *id*, votják *jidj* 'Gerste'

A zürj. (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. Ud. P *id* (*idj-*, P *id-*), (GEN.) KP *id* 'Gerste' és a votj. (MUNK.) Sz. *jidj*, K *dädä*, (WICHM., közli UOT.: MSFOu. 65: 78) G *jedj* ua. szót UOTILA (SyrjChr. 82) nagy kétkedéssel (erre utal a két

² Az osztj. *peyrim* első szótagi *e-*-je miatt nem származhat a zürj. *pagrem* alakból, mint ezt TORVONEN (FUF 32: 48 ?-lel) feltette.

kérdőjel) a következő permi szavakhoz kapcsolta: zürj. (WUo.) *ji-, jĭ-, i-*: V P *jiki*, Sz. Lu. *jiki*, I *jikĭ*, Ud. *iki* 'Spreu, Kleie, Spelze, Granne (an Ähren)', (GEN.) KP *jiki* 'Spreu' (*ki* 'Ährenspitze'); votj. (MUNK.) Sz. *ju*, K *du* 'gabona; Getreide', (WICHM.) G J *ju*, *juu*, MU *du* 'ua.; Saat' (~ mord. M *juw* 'Acheln, Spreu', finn *juvä* 'Korn, Getreide, Same' < árja, vö. FUV; SKES; JOKI: MSFOu. 103: 44, 151: 265; E. ITKONEN: UAJb. 41: 81). A zürj. *-d* ~ votj. *-di* elem szerepéről és eredetéről UOTILA nem nyilatkozik. Talán éppen ezért nem tér ki az ESzK a zürj. *id* ~ votj. *jĭdi* további etimológiai összefüggéseire. Az ESzK szerint a permi szavak ősermi előzménye **jüdi* lehetett.

Véleményem szerint UOTILA óvatossága a zürj. *id* ~ votj. *jĭdi* *i-, jĭ* elemét illetően szükségtelen. A 'Gerste' jelentésű permi szavak jelentéstani szempontból jól egyeztethetők az árja eredetű zürj. *jĭ-, jĭ-, i-*: *jĭki* stb. ~ votj. *ju* (~ finn *juvä* stb.) alakokkal: a zürj. *id* ~ votj. *jĭdi* esetében jelentésszűküléssel ('Getreide' → 'eine Art Getreide' → 'Gerste') kell számolnunk. A származtatás hangtanilag is kifogástalan. A zürj. *jĭ-, jĭ-, i-*: *jĭki* ~ votj. *ju* ősermi előzményeül feltehető **jü* (l. ESzK) jól illik a zürj. *id* ~ votj. *jĭdi* alapján kikövetkeztetett ősermi **jüdi* **jü-* részéhez. A zürj. *id* szóban **jĭd* (**jĭdĭ*) > *id* (*idĭ*-) változás történt (UOTILA: MSFOu. 65: 78). A zürj. *-d* ~ votj. *-di* denom. főnévképző (kicsinyítő képző). Ugyanez a képző van meg a következő szavakban is: zürj. *čard* 'Blitz' (~ *čar-bi* ua.), zürj. *vad* 'See ohne Abfluß, Waldsee od. Waldteich ohne Abfluß', zürj. *nĭrd* 'Landspitze' (~ *nĭr* 'Nase'). A képzőre vonatkozóan l. A. KÖVESI, Permiképz. 76 kk. A zürj. *idĭ- j* eleme másodlagos mássalhangzó — V. I. LYTKIN (CSIFU 1: 324 kk.) szerint a *j* végső soron a *FU e* tő folytatója (a *j* eredetéről tévesen GANSCHOW: NyK 81: 57 kk.) —, a votj. szóvégi *-ĭ* viszont megőrzött ősermi végmagánhangzó.³

201. Jurák *nāđā-* 'helfen'

V o g. (WV 88) TJ *nāt-*, AK FK P *nōt-*, So. *nōt-* 'helfen' | o s z t j. (KT 642) DN *not-*, (kop.) *n-*, C *not-* 'helfen', Kaz. *nōt-*, O *nāt-* 'helfen; hinzufügen, zugeben (beim Messen, Wiegen; zum Preis)'. — Az obi-ugor szócsalád óiráni vagy középíráni jövevényszó lehet: **nād-* > av. *nāidyah-* 'der schwächere; unterliegend', óind. *nādhamānah* 'Hilfe suchend', *nādhas-* 'Hilfe' (KORENCHY, ILOS 61).

A vogul és az osztják szónak a szam. jur. (LEHT. 311) O *nāđā-* 'helfen; zugeben (z. B. Geld beim Tauschhandel)' igével való összefüggését — ősrökönsságra gondolva — többen észrevették (MUNKÁCSI: NyK 23: 91; HALÁSZ: NyK 24: 461; PATKANOV 86; SZEREBRENNYIKOV: ALH 15: 300). GOMBOCZ (NyK 32: 201) az obi-ugor szavakat származtatja a jurákból, PAASONEN (FUF 7: 23, Beitr. 81) viszont a jur. *nāđā-* ról nyilatkozott úgy, hogy jövevényszógyanús.

A jurák szónak a többi szamojéd nyelvben nincs megfelelője. A jur. *nāđā-* 'helfen' csupán az osztják O nyelvjárás közelében fekvő tundrai O, Szej., valamint a Kazymhoz közel levő erdei Nj., Lj., Kisz. nyelvjárásokban fordul elő. Az a körülmény, hogy a jurák szó csak az osztjakkal szomszédos nyelvjárásokból van adatolva, arra mutat, hogy a jur. *nāđā-* osztjából való átvétel.

RÉDEI KÁROLY

³ A votj. (WIED.) *je* 'Gerste' talán a votj. *jĭdi*, *jĭdi* alapszava, bár az is lehetséges, hogy a *je* elvonással keletkezett oly módon, hogy a *-di*, *-di* szóvéget többes szám 2. sz. birtokos személyjelnek fogták fel (l. UOTILA: MSFOu. 65: 78).

Etymologien

von KÁROLY RÉDEI

196. Ungarisch *fürdik* 'baden, sich baden'

Ung. *fürdik* 'baden, sich baden' kann etymologisch mit der folgenden Wortsippe verknüpft werden: TJ *páwt-*, So. *puwl-* 'sich baden' | ostj. V *pöwəl-* 'im See schwimmen, baden' | syrj. S *pělśj-* 'sich baden' | wotj. *pělśk-* id. Im Ung. kann man einen sporadischen Lautwandel *l > r annehmen, vgl. finn. *kolme* ~ wog. *χūrom* ~ ung. *három*, ung. *világ* 'Licht, Welt' ~ *virág* 'Blume, Blüte'. Ung. -d, syrj. *śj-*, wotj. -*śk-* sind deverb. Verbal-suffixe. — PFU **pělks-* (**pülks-*) 'sich baden'.

197. Ostjakisch *pək-* 'ertragen'

Ostj. *pək-* 'ertragen', Kaz. *pək-* 'ertragen, vertragen (z. B. Kälte)' ist ein syrjänisches Lehnwort: syrj. *pək-* 'stützen, unterstützen; drücken, drängen'. In gewissen Redewendungen hat auch das syrjänische Verb die Bedeutung 'ertragen, leiden', wie z. B. *śjg pək-* 'Hunger leiden', *nužda pək-* 'Not leiden, ertragen'. Die Bedeutung 'ertragen, vertragen' des ostjakischen Wortes stammt aus solchen Konstruktionen.

198. Ostjakisch *peyrim uj* 'Keller, Grube'

Ostj. V *peyrim uj* 'in die Erde gegrabener Keller, Grube' (*uj* 'Raum unter etwas') wurde aus dem syrj. V Peč. *pegreb*, Ud. *pegreb* 'Keller' (< Russ.) entlehnt. Im Ostjakischen ist eine Dissimilation **peyrip* > *peyrim* vor sich gegangen.

199. Ostjakisch *weš* 'Gesicht'

Ostj. Trj. *wəńč* 'Gesicht', DN *wenč* 'Stirn', Kaz. *weš* (*wenš-*) 'Gesicht' kann mit dem folgenden selkupischen Wort etymologisch zusammengehören: Ta. Kar. *wuend*, Ke. *wando*, NP *wandi*, Ty. *wand* 'Gesicht, Antlitz'. — PU **wenčs* 'Gesicht'.

200. Syrjänisch *id*, wotjakisch *jidj* 'Gerste'

Das Grundwort der permischen Wörter: syrj. *id*, wotj. *jidj* ist *jĭ-*, *ji-*, *i-*: *jiki* 'Spreu, Kleie, Spelze, Granne (an Ähren)' ~ wotj. *ju* 'Getreide, Saat' (~ finn. *jyvä* 'Korn, Getreide, Same' usw. < arisch). Die urpermische Grundform mag **jūdi* gewesen sein. Syrj. -d wotj. -*dj* ist ein denom. Nominalsuffix.

201. Sam. Jur. *nāđā-* 'helfen'

Sam. Jur. *nāđā-* 'helfen' < ostj. DN *not-*, (kop.) *n-*, Kaz. *not-*, O *nat-* id.